

POMOGÁTS BÉLA

A kulturális regionalizmus

Történeti és kulturális régiók. Európa valamikor a régiók Európája volt, s valamely terület gazdasági, kulturális és politikai megszervezését nem az állami vagy birodalmi kormányzat, hanem a helyi hatalom végezte. Ezek a regionális egységek, tartományok és országrészek saját hagyományaik szerint fejlődtek, és persze előfordult, hogy idővel önállósították magukat, s kiválva a feudális állam keretéből, szuverén országok lettek. Többnyire azonban megmaradtak a magasabb államszervezetek keretében: ezekből az átfogóbb szervezetekből lettek később a nemzetállamok. E nemzetállamok, különösen azok, amelyek csak a 19. század második felében jöttek létre, mint Németország vagy Itália, mindazonáltal későbbi fejlődésük során is fenntartották a belső régiók kereteit, mi több, ezek a keretek az államstruktúra felépítésében is szerepet kaptak, például Németországban, amelynek államszervezetén belül a tartományok: a „Land”-ok jelentékeny autonómiát élveztek. Hasonló gazdasági és politikai jellegű régiók kaptak szerepet Nagy-Britanniában (a történelmi országok: Anglia, Skócia, Wales és Észak-Írország révén); Ausztriában (az egykori „örökös tartományok” által), Olaszországban, újabban a decentralizált módon szervezett Spanyolországban, sőt Franciaországban, ahol a hagyományosan igen erősen érvényesülő központi hatalom néhány fontos kormányzati feladatot a tradicionális országrészek („region”) hatáskörébe utalt. Köztudomású, hogy a regionális autonómia elve érvényesül Svájc államéletében is: a kisebb régiók, az egy-egy magyarországi megyének, sőt járásnak megfelelő kantonok igen széles körű önkormányzat alapján intézik belső ügyeiket.

A nemzeti államok létrejöttéhez hasonlóan a nemzeti irodalmak is a regionális irodalmi kultúrák közeledése, illetve egyesülése révén jöttek létre, mindazonáltal érezhetőek voltak akár a 19., akár a 20. században azok a törekvések is, amelyek a korábbi regionális hagyományok felújítását tűzték ki célul. Mintha az államépítő, s ennek megfelelően a nemzeti egység megteremtésére irányuló politika erősen központosító törekvéseivel szemben időről időre új öntudatra ébredtek volna a tradicionális történelmi és kulturális képződmények, a nemzeti kereten belül külön színeket képviselő népcsoportok, a nemzeti kultúrán belül külön karaktert mutató kulturális regionalizmusok.

A 20. század első négy évtizedében Európa-szerte elterjedt „szellemi-történeti” iskola, amely kétségtelenül új gondolkodást és szemléletet hozott a 19. század második felében uralkodó pozitivizmus után, nagymértékben kedvezett a regionális irodalmak elismerésének. Általános visszhangot keltett két német tudós: August Sauer és Josef Nadler „tájirodalmi” elmélete („Landschaftstheorie”), amely a nemzeti irodalom történelmi tájegységeik szerint kialakult változataival foglalkozott, s a német irodalmon belül meg kívánta különböztetni a porosz, a szász, a bajor, a sváb, a thüringiai, a sziléziai, a szudéta és más hagyományokat. Ezt az elméletet legátfogóbb módon Josef Nadler *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* című munkája dolgozta ki. A helyi irodalmi hagyományok ápolását, az irodalmi regionalizmusok fenntartását szorgalmazta a német „Heimatsdichtung”, illetve a francia „regionalisme” szellemi irányzata is. Az előbbi a német vidéki élet ábrázolását, a „romlatlan” falusi szellem kifejezését tűzte ki célként, s a kulturális törekvéseket úgymond egységesítő városi irodalom ellen lépett fel, tulajdonképpen konzervatív eszmék alapján. Irodalmi képviselői közül Hermann Stehr a sziléziai, Emil Strauss a sváb, Hermann Löns a porosz, Eduard von Keyserling a brandenburgi, végül Peter Rosegger a stájerországi osztrák regionális hagyományokat kívánta képviselni, illetve életre kelteni. A francia regionalisták is a vidéki élet ábrázolására, a hagyományos „népi lélek” megszólaltatására törekedtek, midőn valamely franciaországi táj vagy éppen egy Franciaországon kívüli francia népközösség tradícióinak és lelkületének kifejezését tekintették feladatuknak. Ilyen módon vált Henri

Bosco a provanszál, Maurice Genevoix a Loire-menti, Henri Queffélec a Bretagne-i, Charles Ferdinand Ramuz a svájci, illetve Louis Hémon a Québec-i (azaz a kanadai francia) regionalizmus írójává.

Magyarországon kevésbé alakultak ki a feudális regionalizmusnak azok az intézményei és hagyományai, amelyek a kontinens nyugati és déli részén oly elevenek és hatékonyak voltak. A középkori magyar állam szervezetében csupán a „társországi” státust élvező Horvát-Szlavonországnak, a több-kevesebb időre a magyar államhoz kapcsolt balkáni bánóságoknak és az erdélyi vajdaságnak volt a nyugat- és dél-európai regionális struktúrákhoz hasonló helyzete. Kulturális régiók azonban a történeti Magyarországon belül is létrejöttek, noha nálunk, ellentétben mondjuk a német irodalommal, nem voltak igazán meghatározók az országrészek szerint történő kulturális elkülönülések, s talán csak az erdélyi magyar szellemi életnek volt valamelyest elkülönülő kulturális hagyománya és identitástudata. Ezt nemcsak az önálló erdélyi fejedelemség kultúrája mutatta, hanem azoknak a korai „transzilvanistáknak”, például Apor Péternek és Cserei Mihálynak a munkássága, akik Erdélynek a Habsburg Birodalomba történt betagolása, vagyis a magyar korona országainak közösségébe való visszatérése után adtak nagyobb hangsúlyt annak, hogy fenn kell tartani az erdélyi hagyományokat és identitást, illetve később olyan íróknak, publicistáknak és államférfiaknak a tevékenysége, mint Kemény Zsigmond, aki ugyancsak nagy meggyőződéssel hangoztatta azt a követelményt, hogy Erdélynek a maga szellemi, politikai tradícióit kell követnie.

A magyar irodalom történeti önismeretében, szemben a magyar politikai kultúra imént vázolt regionális jellegű változataival, voltaképpen szokatlan az írói egyéniségek és az irodalmi művek regionális szempontú szemlélete és vizsgálata. Irodalmunk sokévszázados fejlődésében a regionális szempontoknak, a „helyi színeknek”, a történelmi és kulturális hagyományoknak is kétségtelenül volt szerepe, ám valószínűleg közel sem olyan mértékű, mint például a regionális hagyományokat talán leginkább képviselő német irodalomban. Voltak természetesen nálunk is kísérletek, amelyek a magyar irodalom történeti rendszerezése során irodalmi kultúránk regionális tagozódását vették alapul, és az egyes táji hagyományok éles szembeállítására révén próbáltak meglehetősen merészen tetsző következtetésekre jutni. Hirtelen két ilyen elméletre utalnék: Vahot Imre *Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája* című 1844-ben megjelent tanulmánya a magyar nemzeti irodalom három regionális hagyományát, illetve karakterét különíti el, a „dunai” költőket epikus, a „tiszaiakat” drámai, a felvidékieket pedig lírai tehetségekként jellemezve. Majdnem egy évszázaddal később, 1930-ban Farkas Gyula *A magyar romantika* című művében tett kísérletet arra, hogy a regionális tradíciók jegyeivel magyarázza a születő romantikus irodalom változatait. (Különösen a dunántúli írók: Kisfaludy Károly és Vörösmarty tájjal kapcsolatos élményvilágát mutatta be úgy, mint a nemzeti romantika egyik forrásvidékét.) Ezek az elképzelések azonban nem érintették komolyabban a magyar nemzeti irodalom szemléletét és történetének feldolgozását, irodalomtörténetírásunk - a múltban és a jelenben egyaránt - nem regionális, hanem eszme-, irodalom- és stílustörténeti szempontok, illetve vizsgálatok nyomán rajzolt képet a hét évszázados magyar irodalmi kultúráról, s a tájélmények vizsgálata csupán színezte ezt a képet, mint ahogy színezte az írók történelmi ismereteinek és élményvilágának elemző vizsgálata is.

Kényszerű magyar kulturális decentralizáció. A magyar-irodalmi kultúra; hasonlóan az ország politikai és gazdasági intézményeihez, központosított módon fejlődött a Habsburg-uralkodóházzal kötött 1867-es kiegyezés után; a dualista állami berendezkedés évtizedeiben. Az irodalom intézményei Budapesten összpontosultak, s a mindinkább növekvő fővárosból fejtették ki hatásukat. -A fellépő -írói tehetségek, mint például a pártiumi Ady és Kaffka Margit, az erdélyi Szabó Dezső, a dunántúli Babits vagy a bácskai Kosztolányi igyekeztek ezeknek az intézményeknek a keretében elhelyezkedni: Budapest nemcsak megélhetést és

publikációs lehetőségeket kínált, hanem nagyvárosi életformát is, és ez az életforma a századfordulón nem állott igazán messze attól a polgárosult életmódtól, amelyet Bécsben, Berlinben, Münchenben vagy akár Párizsban lehetett találni. A magyar fővárosnak ebben az időben mindenképpen „európai” levegője, életstílusa és irodalmi élete volt. Ebben a tekintetben a magyar kulturális élet másként alakult, mint a policentrikus módon fejlődő német vagy olasz irodalom, helyzete az ugyancsak erősen központosított francia irodaloméhoz hasonlítható. A hazai kulturális élet régi, történelmi székhelyei (Debrecen, Szeged, Sopron, Pozsony, Kassa, Kolozsvár; Marosvásárhely) sokat veszítettek korábbi szervező erejükből, s csak a századforduló után történtek kísérletek arra, hogy vidéki városokban irodalmi központok alakuljanak. Ez a törekvés csak Nagyváradon, a régi Magyarország egyik legdinamikusabban fejlődő kereskedő- és ipari városában ért el számottevő eredményeket.

Az irodalmi decentralizációt végül mégsem a természetes fejlődés, hanem egy váratlan történelmi eseménysorozat: az Osztrák-Magyar Monarchia első világháborús veresége, a magyarországi modernizációs kísérletek erőszakos elfojtása, s ezek következményeként a régi Magyarország területének feldarabolása kényszerítette ki. A trianoni békeszerződés közel három és félmillió magyart (1,8 milliót Erdélyben, 1,1 milliót a Felvidéken, 0,5 milliót a Délvidéken), valamint számos hagyományos magyar kulturális központot és intézményt helyezett a szomszédos országok (az „utóállamok”) fennhatósága alá. Mindezek következtében kialakult a magyar irodalom policentrikus modellje, amely a maga rendszerében meglehetősen eltér a történelemben és különösen a 20. században általánosan ismert többközpontú kultúráktól (francia, svájci francia, kanadai francia, afro-francia; angol, kanadai angol, ausztrál, dél-afrikai angol; nyugat-német; kelet-német, osztrák, svájci német stb.). A magyar irodalom (kultúra) policentrikus modelljét lényegében az a tény határozza meg, hogy az első, illetve a második világháború következményeként több, Magyarországgal szomszédos országban is magyar nemzeti kisebbségek élnek, továbbá, különösen a második világháború, majd az 1956-os forradalom leverése után több százezer magyar nyugati emigrációba kényszerült, s ezek a kisebbségek, valamint emigrációs csoportok - nem utolsósorban nemzeti identitásuk fenntartása érdekében - létrehozták saját irodalmukat.

A kisebbségi sorba került magyarság jelentékeny áldozatokkal létrehozott irodalma a magyar kisebbségek által lakott történelmi tájegységek (mint amilyen Erdély; a régi Felvidék vagy a Vajdaság) művelődési hagyományaira támaszkodott, ugyanakkor összeköttetésben maradt Magyarország kultúrájával és irodalmával; ennek az irodalomnak az általános törekvéseivel és áramlataival: A maga „kisebbségi” (nemzetiségi) tudatának ápolása mellett is őrizte a magyar nemzeti irodalom nagy értékeit és hagyományait. A magyar kisebbségi irodalmak ilyen módon két forrásból alakultak ki: a regionális és az egységes nemzeti irodalmi hagyományok forrásaiból. Ennek a kettősségnek részben „irodalomontológiai”, részben irodalomtörténeti oka volt. Természetes, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak a maguk regionális hagyományaira is kívántak támaszkodni, hiszen ezek a hagyományok-Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Pozsony; Kassa, Szabadka történeti és kulturális hagyományai - gazdag szellemi örökséget kínáltak, s minél gazdagabbak voltak, annál természetesebben ment végbe az irodalomalapítás folyamata. Ez magyarázza azt, hogy az igen gazdag magyar kulturális tradíciókat ápoló, s a 17-18. században, az erdélyi fejedelemség korában a magyar nemzeti kultúra egyik központjának számító Erdélyben viszonylag könnyebben, a kulturális intézményekben szegényebb területeken, például Szlovákia déli, magyarok által lakott vidékén vagy a Vajdaságban viszonylag nehezebben fejlődött ki a magyar nemzetiségi irodalom. Ám a regionális hagyományok mellett a teljes nemzeti irodalomnak is lényeges szerepe volt a nemzetiségi irodalmak megalapozásában és további fejlődésében: az erdélyi, a szlovákiai és a jugoszláviai magyar irodalom ma is a teljes magyar kulturális örökségre támaszkodik.

Nemcsak a nemzetiségi magyar irodalmak létében, hanem történeti alakulásában is ez a kettős (regionális és egyetemes) tájékozódás érvényesült. A nemzetiségi magyar irodalmak „hőskorában” a regionális hagyományok képviselői éppúgy szervező szerepet vállaltak, mint azok a polgári radikális, illetve baloldali írók, akik az 1918-1919-es forradalmak leverése után mint politikai emigránsok telepedtek le a szomszédos országokhoz csatolt területeken. A regionális hagyományok és a többnyire, legalábbis kezdetben az emigránsok által képviselt eszmék igen gyorsan összeötvöződtek, valójában ezek az elvi szintézisek (vagy éppen kompromisszumok) szabták meg a magyar kisebbségi irodalmak ideológiáját a két világháború között. Ez az ideológia maga olyan hagyományt alkot, amely egyszersmind a kortárs magyar nemzetiségi irodalmak fejlődésének is fontos tényezője. Az egyetemesség: a nemzeti irodalomba történő integrálódás, és a regionalizmus: a szülőföldön élő szűkebb kulturális közösség tapasztalatainak és törekvéseinek megszólaltatása, mint művelődéspolitikai igény és kultúraszervező program általában egymás mellett, egymást kiegészítve, ritka esetekben egymással polemizálva jelenik meg a magyar nemzetiségi irodalmakban. A kisebbségi irodalmi kultúráknak tulajdonképpen keskeny ösvényen kell előrehaladniuk, egymással ellentétes vonzások között kell egyensúlyozniuk. Arra kell törekedniük, hogy a létrejövő irodalom kifejezésre juttassa a mögötte álló emberi közösség tapasztalatait és törekvéseit, ugyanakkor ne válják pusztán lokális, sőt provinciális csoportok szócsovévé.

Regionalizmus és irodalmiság. A magyar nemzetiségi irodalmakban regionális hagyományok kaptak szerepet, felelevenítve a kulturális tájak hosszú évtizedeken keresztül elhallgatott és elhallgattatott szellemét. Különösen az erdélyi magyar irodalomban történt ez így: Kós Károly tudatosan a kalotaszegi, Nyirő József és Tamási Áron pedig a székely történelmi, kulturális és mentalitásbeli tradíciók megőrzésére és megörökítésére törekedett. Ugyanezek a törekvések hatották át a születő szlovákiai magyar irodalmat, például Jankovics Marcell, Darkó István, Győry Dezső vagy Morvay Gyula műveiben, amelyek a hagyományos „felvidéki” levegőt kívánták érzékeltetni (hivatkozhatom Jankovics pozsonyi történeti életképeire vagy éppen barkónak olyan jellegzetes elbeszélésére, mint a *Szlovenszkói vásár*), továbbá a vajdasági magyar irodalmat, nevezetesen Herceg János, Szirmai Károly és Majtényi Mihály írásait.

A regionális irodalmak kibontakozásának igénye nemcsak a magyar kisebbségi literatúrákban jelent meg, hanem a magyarországi irodalomban is. A két világháború között, különösen a harmincas években ismét napirendre került a kulturális decentralizáció ügye, s egyre-másra szerveződtek meg a nagyobb magyar vidéki városok irodalmi társaságai, szellemi műhelyei és kulturális folyóiratai. Ilyenek jöttek létre Debrecenben, Szegeden, Pécsen, sőt Székesfehérváron és Kőszegen is, s jól kirajzolható jellegzetességgel éledtek fel a „dunántúli” (a „pannóniai”) és az „alföldi” irodalmi hagyományok, azok a szellemi tradíciók, amelyeket a dunántúli Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály és Babits Mihály, illetve az alföldi Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és Móricz Zsigmond képviselt.

A „helyi színek” (Szenteleky Kornél) és a regionális hagyományok jelentek meg a korszak magyar költészetében is. Ebben a vonatkozásban érdekes tanulságokkal szolgál, ha mérlegre helyezzük a Nyugat 1919-1920 után fellépő nemzedékeinek: az úgynevezett „második” és „harmadik” generációnak a költészetét. E nemzedékek költői általában a természet ősi nyugalmasában és tündéri idilljében kerestek menedéket a társadalmi létben dúló küzdelmek elől. Szabó Lőrinc (*Föld, erdő, isten*), Fodor József (*Lihegő erdők*), Erdélyi József (*Világ végén*) és Berda József (*Öröm*) ugyanúgy a természet ölében találta meg az áhított békességet, mint néhány esztendő múltán Radnóti Miklós (*Pogány köszöntő*), Vas István (*Őszi rombolás*) és Zelk Zoltán (*Úlj asztalomhoz*). A magyar líra tájzsemléletében mindazonáltal meglehetősen nagy változás ment végbe alig egy évtized folyamán. A fiatal

Szabó Lőrinc vagy Radnóti Miklós idilli tájai még a költői képzelettől nyerték alakjukat és színeiket. Az a „benső táj”, amelynek természeti képét és pásztori életét klasszikus minták és nosztalgiák ihlették, egészen más jellegű volt, mint a harmincas években kibontakozó költészet természeti világa. Ez a természeti világ már nem bukolikus minták, hanem valóságos hazai tájak hatására született.

Szerb Antal kisesszéje: a *Természet vagy táj* szellemesen különbözteti meg a két fogalmat. A természet fogalma szerinte a városi civilizációban kialakult mesterkéltség elutasítását, panteista sejtelmeket rejt magában, ezen kívül erősen emocionális jellegű: „A természetbe belevetítik az emberi érzésvilág egész gazdagságát, a természet vidám, melankolikus, sivár, ujjongó, játékos, vigasztaló, Érosszal telített, haragvó.” A táj fogalma ezzel szemben nem rekeszti ki magából a társadalmi és történelmi mozzanatokat. Nem kíván romantikus kivonulást a civilizációból, történelmi és kulturális hagyományokra utal: „A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. Fontos színe a város a hegy lábánál, a távoli falvak, a várromok és kolostorok (...) Mindezek etnikai vagy művészeti milyensége még a tisztán természeti jelenségeknél is erősebben befolyásolja a táj jellegét.” A természet fogalma mintegy a költészet mitologikus fogalmai közé tartozik, a táj fogalmának kultúrtörténeti jellege van. „... a természet - mondja Szerb Antal - ahistorikus, időtlen fogalom, szinte ellentéte a történelemnek, a táj pedig csupa történelem.” Ez a történelmi tájfogalom jelenik meg a két világháború közötti korszak költőinél. A verseikben alakot öltő táj nemcsak menedéket kínál a társadalomban dúló válságok előtt; biztonságot is ad, feladatot is kijelöl: A költő a táj meghitt világában érzi otthon magát, a táj hagyományai alakítják kultúráját, elmerül történelmében, felelősséget, vállal népének sorsáért. Ennek az otthonosságnak; hagyománynak és felelősségnek a jegyében lesznek a két háború közötti korszak - a polgári áramlatok; illetve a kibontakozó népi irányzat- költői valamely történelmi táj követői és énekesei. Vas István és Rónay, György „történelmi tája” Budapest, Weöres Sándoré, Jankovich Ferencé és Takáts Gyuláé a Dunántúl, Kiss Tamásé az Alföld, Jékely Zoltáné, Dsida Jenőé, Szabédi Lászlóé, Kiss Jenőé Erdély, Györy Dezsőé a Felvidék, Berkó Sándoré és Sáfáry Lászlóé Kárpátalja, Dudás Kálmáné és Fekete Lajosé a bácskai táj.

Amikor a magyar irodalom (az egyetemes magyar irodalom, az összmagyar irodalom, a magyar nemzeti irodalom) belső felépítésére és közelmúltjára figyelünk, ezeket a regionális változatokat is figyelembe kell vennünk. Az irodalmi régiók természetesen csak az jut el a nemzeti irodalom értékei közé, ami a regionális „helyi színeket” egyetemes és átfogó igények és értékek jegyében rendez el; a különféle régiók és irodalmi regionalizmusok mindazonáltal önmagukban is értéket jelentenek: hitelesítik és gazdagítják a művészköltést. Amikor azon gondolkodunk, hogy miképpen lehetne nemzeti kultúránk egységét helyreállítani, kétségkívül számot kell vetni ezekkel a nagyobb: például erdélyi, felvidéki, vajdasági, dunántúli, alföldi és kisebb: például székely, kalotaszegi, kárpátaljai, bácskai; debreceni, Balaton-melléki irodalmi régiókkal is. Annál is inkább, mert a kulturális régiók általában nem írhatók körül állami és közigazgatási határokkal: összekötik a határ két oldalán élő magyarságot és összekötik a régiókban élő különböző nemzetiségeket, népeket. Mondjak példát? A Bánság (Bánát) történelmileg kialakult kulturális régió, amely egyszersmind többnemzetiségű (magyar, német, román és szerb) kultúrát jelent, vagy az az ugyancsak történelmi régió, amelynek mondjuk Kassa, Rozsnyó, Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaújhely és Ungvár a vonatkozási pontjai, nemcsak egy hagyományos magyar történelmi és kulturális tájat jelöl meg, hanem a magyar-szlovák, s kisebb mértékben a magyar-német és a magyar-ruszin kulturális érintkezés és kölcsönösség termékeny földjét s bizonyos esetekben: műhelyét is megjelöli. Végül is: a Kárpát-medence, mi több, Közép-Európa és egész Európa ilyen kulturális régiókból épül fel, s alighanem a szellemnek és a hagyománynak ez a színes és gazdag mozaikja alkotja Európa lelkét. Régiók Európája? Beszéltek, beszélünk arról, hogy Európa államok, országok, nemzetek és kultúrák együttese, miért ne lehetne a tradicionális

kulturális régiók hazája is? Hiszen ha ezeket a régiókat s e régiók hosszú évszázadok során kialakult történeti karakterét megőrzi az időnek, valójában legjobb önmagát őrzi meg.

BÉLA POMOGÁTS

TRADITION AND FUTURE OF CULTURAL REGIONALISM

In an effort to find the individual characteristics of the economic, political and cultural regions of Europe, the main argument of the study is based on the polycentric character of the culture of national states. Regional characteristics-embodied in states, which took their final shape in the 19th century, in autonomies and self-governments - reflect the specialties of the local cultures as well. After touching upon the documents of the regional ideas of literature, which were all based on the history of ideas, the author analyses the local characteristics which the Hungarian intellectual life could rely on after its forced decentralization (defeats in two world wars disintegration of the country) and examines how the entire Hungarian culture could be built out of those characteristic elements.